

КОММУНИКАТИВНОЕ МОЛЧАНИЕ В ЯПОНСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

В Японии молчание как элемент невербальной коммуникации приобретает особый смысл из-за высокой контекстности японской культуры. Это обусловлено особенностями национальной модели поведения. В статье рассматриваются значения и иллокуции коммуникативного молчания в японской лингвокультуре.

Ключевые слова: молчание, невербальная коммуникация, японская лингвокультура, национальная модель поведения.

Y. Zamorska,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

COMMUNICATIVE SILENCE IN JAPANESE LANGUAGE CULTURE

In Japan silence as an element of non-verbal communication gains a particular status because of a high contextuality of Japanese culture. This fact is caused by the peculiarities of national behavior pattern. The article regards meanings and illocutions of communicative silence in Japanese language culture.

Ключевые слова: silence, non-verbal communication, Japanese language culture, national behavior pattern

УДК 81'373.612.2:811.521

О. Калашинікова,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТАФОРИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОНЦЕПТУ «СОРОМ»

У статті проаналізовано метафори на позначення емоції сорому в сучасній японській мові. Виявлено найбільш уживані метафори та здійснено спробу пояснити їх виникнення. Також наведено фразеологізми, виникнення яких мотивоване цими метафорами.

Ключові слова: метафора, страх, сфера-джерело, сфера-ціль, емоції

Нещодавні дослідження підтверджують універсальність базових емоцій відповідно до фізіологічних та психологічних процесів, але емоції також мають концептуальну структуру, що має культурне походження, і тому виникають проблеми у розумінні семантики мови емоцій.

Лакоф та Джонсон [Lakoff 1980] продемонстрували важливість метафори для мови та мислення. А Ковечеш [Kovecses 2000] довів, що людські емоції структуровані, показав

численні приклади з американської англійської, що підкреслюють значення та роль метафори в організації концептів злості, гордості, любові. Кейко Матсуки [Matsuki 1995] розглянула метафори ЗЛОСТІ в японській мові і показала, що і в японській мові метафори мають певну структуру, модель ЗЛОСТІ в американській англійській мові застосовна до японської моделі злості, але концепти 腹、胸、頭 унікальні для останньої. Наше дослідження продовжує вивчення інших концептів для емоцій в японській мові.

Реалізація концепту СОРОМ через зміну температури. ПОЧЕРВОНІТИ ВІД СОРОМУ. В основі цієї метафори зв'язок із людським досвідом. Чарльз Дарвін у книзі «Вираження емоцій у людей і тварин» описав фізіологію сорому та реакцію організму на нього [Darvin 1965]. Отже, реакція на сором складається з таких складових: почервоніння, очі спрямовані вниз, слабкі м'язи, голова опущена, думки плутаються (він спостерігав таку реакцію на почуття сорому у всіх людських популяціях в усьому світі). Дарвін також зазначив, що відчуття тепла пов'язане з вазодилатацією (розширення судин) обличчя і шкіри. Почервоніння відбувається саме на обличчі, оскільки обличчя у людини – головний орган соціального зв'язку.

Ми знайшли багато висловів для метафори ПОЧЕРВОНІТИ ВІД СОРОМУ в японській мові, серед яких: 耳まで真っ赤に染める/耳まで真っ赤にする «почервоніти аж до вух», 全身が真っ赤 «все тіло червоне», 染まった容貌 «почервоніти», 肌が朱を吹いたように赤くなった «шкіра стала червоною, ніби облита кіновар'ю», 足の裏まで真っ赤になった «почервонів аж до п'ят», 薄紅に染まった身体 «тіло почервоніло». Ця метафора має складові у своїй системі:

[ВІД СОРОМУ ПОЧЕРВОНІЛО ОБЛИЧЧЯ]: 恥ずかしさに赤くなった頬, 上気した顔, 顔をこの上なく熱くさせる, 顔を赤らめる, 顔が真っ赤になる, 赤面する, 顔が真っ赤になった «від сорому почервоніло обличчя», 顔色がみるみる朱に染まった «обличчя враз стало яскраво-червоним».

[ВІД СОРОМУ ПОЧЕРВОНІЛИ ЩОКИ], досить яскраво виражена в японській мові, вживаються різні слова на позначення «почервоніти» і відтінків червоного: 頬を赤らめた, 頬の辺りが赤く紅潮している, 頬が熱くなる «почервоніли щоки», 頬を赤く染めた «щоки стали рум'яними».

Наступна метафора, яка реалізується через зміну температури, – ГОРІТИ ВІД СОРОМУ. Сфера-джерело – підвищення температури. Вислови 頭から火が出 «вогнь виходить із голови» тощо належать до цього поняття. Варто відзначити, що «вогнь виходить» не лише з голови, а і з обличчя та всього тіла: 顔から火が出た «з обличчя йшов вогнь», 顔から火を噴く «з обличчя вивергався вогнь», 全身が火照った «все тіло горіло», 顔が炎のように火照っている «обличчя горить, мов вогнь».

Реалізація концепту СОРОМ через бажання зникнути. Розглянемо метафору СХОВАТИСЯ ВІД СОРОМУ. Ця метафора є відображенням реакції на ситуацію. Коли людина переживає сором, вона переживає так звану доцентрову реакцію [Fuchs 2002, 226]: їй здається, що на неї всі дивляться, і тому вона намагається опустити очі, щоб не зустрічатися поглядом, 「回避・隠蔽反応」 хочеться зникнути, втекти, сховатися, оскільки засоромлена людина перебуває у фокусі уваги. Метафора має таку структуру:

[СХОВАТИСЯ ВІД СОРОМУ]: 身を隠したい «хотілося сховатися», 頭のでっぺんまでふとんにもぐりこみたくなった «хотілося з головою сховатися під ковдру».

[ВТКАТИ ВІД СОРОМУ]: 羞恥に逃げを打った «вткати від ганьби».

[ЩЕЗАТИ ВІД СОРОМУ]: 消し飛んでしまった, 消え入りたい恥ずかしさ, 消えてしまいたい «хочеться зникнути».

Окремо виділено [СХОВАТИ ОБЛИЧЧЯ ВІД СОРОМУ], оскільки домен «обличчя» відіграє важливу роль для цієї емоції. Характерні приклади: 顔は上げられない, 胸に顔をうずめる «не можу підняти обличчя», 人の顔を見られない/人の顔を見るのがこわくなった, だれにも合わず顔がない «не можу дивитися в обличчя», 顔を伏せる «відвести обличчя», 顔をのぞかせる «показати обличчя», 手で顔を隠したかった «прикрити обличчя руками», 顔でうつむく «опустити обличчя» та багато інших.

Також окремо виділено [СХОВАТИ ОЧІ ВІД СОРОМУ]: 周りに目を向ける, 目を逸らす «відвернути очі», 目を伏せる «опустити очі».

До попередньої метафори СХОВАТИСЯ ВІД СОРОМУ подібна метафора ЗМЕНШИТИСЯ В РОЗМІРАХ ВІД СОРОМУ. Бажання зменшитися у розмірах виникає так само, як і бажання втекти або щезнути. Коли всі звертають увагу на засоромлену людину, її починає здаватися, що вона дуже маленька порівняно з усіма [Fuchs 2002, 226]. Приклади на цю метафору: 身が縮む, 小さくなる «зменшитися».

Натурморфна реалізація концепту СОРОМ. Сфера-джерело «тіло як контейнер» є одним із найпоширеніших доменів для емоцій СОРОМ. Мовна картина світу має антропоцентричний характер, і тому домен «тіло» посідає одну з центральних позицій. Для цієї метафори так само ТІЛО/ ЧАСТИНИ ТІЛА – КОНТЕЙНЕР ДЛЯ СТРАХУ є актуальним. Оскільки людина перебуває в центрі буття, не дивно, що виникає метонімія ЛЮДИНА – КОНТЕЙНЕР ДЛЯ ЕМОЦІЙ, і в нашій ситуації ми маємо ЛЮДИНА – КОНТЕЙНЕР ДЛЯ СОРОМУ. А також ГРУДИ – КОНТЕЙНЕР ДЛЯ СОРОМУ, СЕРЦЕ – КОНТЕЙНЕР ДЛЯ СОРОМУ: 胸はいっぱいになった; 心がいっぱいになった; いっぱいになった.

Реалізація концепту СОРОМ через фізичне збудження. Ми вже зазначали, що сприйняття емоції фізіологічно найчастіше відображається на сприйнятті метафори. Метафора ФІЗИЧНЕ ЗБУДЖЕННЯ ВІД СОРОМУ належить до метафор, які відображають реакцію у прототипному сценарії емоції СОРОМ. У праці «Тілесні вирази емоцій» (Bodily expression of emotion) Херальд Волбот зазначив, що для почуття сорому характерні такі реакції: «Відвернутися, особливо відвернути обличчя, відвернути погляд, опустити очі вниз, почуття незручності, нервовні рухи» [Wallbott 1998, 880]. Фізичне збудження вказує на певну неконтрольованість власного тіла, фізичний неспокій: 羞恥に震える, 恥におののく «тремтіти від сорому», 竦み上がってもしかたない «не міг не стиснутися».

Метафора ТІЛО ЗВОДИТЬ СУДОМОЮ ВІД СОРОМУ також належить до тих метафор, які відповідають за реакцію на емоцію. Сфера-джерело такої метафори – втрата контролю над собою: 身悶えした «скорчилося тіло», 胸が痺れる «груди оніміли», 息が止まる «дихання зупинилося».

Метафору СОРОМ – ПОЧУВАТИСЯ ГОЛИМ Ковечеш виділив як основну для американської англійської [Kovecses 2005]. Але під час дослідження метафор СОРОМУ в японській мові ми не зустріли жодного подібного вислову. Як описала Рут Бенедикт у своїй праці «Хризантема і меч», японки не почувають сорому від оголеного тіла так, як американки: «Хоча японки не відчували сорому від своєї наготи при купанні доти, доки уряд, прагнучи завоювати схвалення іноземців, не спробував прищепити його їм...» [Бенедикт 2007, 43].

Ми звели у таблицю когнітивні метафори та фразеологізми, які мотивовані цими метафорами. Фразеологічні вислови ми взяли зі словника 例外慣用句辞典 (табл. 1).

Серед наведених у словнику 25 фразеологічних висловів на позначення поняття СОРОМ до частин тіла та фізіологічних відчуттів із них належить 17 (які вказані в таблиці), що склало майже 70% усіх висловів. Серед них досить багато таких, в яких частина тіла відповідає за уявлення про все тіло або людину. Насамперед це концепт «обличчя», який є центральним для поняття СОРОМ, а також концепт «тіло» для людини загалом у вислові 身の置き所がない та «плечі» для уявлення про тіло у висловах: 肩身が狭い, 肩身を窄める. Розглянемо фразеологічні схеми для емоції СОРОМ.

Для метафор ОБЛИЧЧЯ ПОЧЕРВОНІЛО ВІД СОРОМУ та ЩОКИ ПОЧЕРВОНІЛИ ВІД СОРОМУ було знайдено такий ряд варіацій дієслів та прикметників: 赤くなった頬 «почервоніле обличчя», 上気した顔 «прилив крові до обличчя», 顔をこの上なく熱くさせる «обличчя стало дуже гарячим», 顔を赤らめる «обличчя почервоніло», 顔が真っ赤になる «обличчя стало дуже червоним», 赤面する «почервоніти/присоромитися», 顔色がみるみる朱に染まった «обличчя враз стало яскраво-червоним»; 頬を赤らめる «щоки почервоніли», 頬が赤く紅潮する «щоки стали червоними», 頬が熱くなる «щоки стали гарячими», 頬を赤く染める «щоки стали червоними».

Таблиця 1

Метафори	Фразеологізми
ПОЧЕРВОНІННЯ ОБЛИЧЧЯ ВІД СОРОМУ	赤になる «почервоніти»
	赤恥をかく «бути присоромленим»
	赤面の至り «почервоніти від сорому»
	頬を染める «обличчя (щоки) залило червоним»
	紅葉を散らす «розсипати червоне листя»
ГОРІТИ ВІД СОРОМУ	顔から火が出る «з обличчя іде вогонь»
СХОВАТИСЯ ВІД СОРОМУ/ СХОВАТИ ОБЛИЧЧЯ ВІД СОРОМУ	穴があったら入りたい «хочеться провалитися крізь землю»
	身の置き所がない «не можу знайти для себе місця»
	間が悪い «соромно бути на цьому місці»
	合わせる顔がない «не можу показатися»
	顔向けができない «не можу зустрічатися очима з людьми»
面目がない «втратити обличчя/честь»	
ЗМЕНШИТИСЯ У РОЗМІРАХ ВІД СОРОМУ	肩身が狭い «вузькі плечі»
	肩身を窄める «скласти плечі»

ПІТНІТИ ВІД СОРОМУ	汗顔の至り «піт виступив на обличчі»
	冷や汗をかく «тече холодний піт»
	冷汗三斗 «холодний піт у 50 літрів»

Ми бачимо, що серед цих дієслів задіяні слова з одного синонімічного ряду 赤くなる «ставати червоним»/赤らめる «почервоніти»/染める «червоніти»/熱くなる «ставати гарячим»/上気する «червоніти»/紅潮する «жевріти», які не змінюють значення вислову. Серед цих висловів також є пасивні конструкції і позначення різних відтінків червоного. А щодо варіацій серед іменників, то ними є 顔 «обличчя» та 頬 «щоки» як найвидніша частина обличчя.

Також ми знайшли кілька цікавих варіацій для фразеологічної схеми на метафору ГОРІТИ ВІД СОРОМУ: 顔から火を噴きそうだ «з обличчя ніби вивергався вогонь», 全身が火照る «все тіло палає» та порівняння 顔が炎のように火照っている «обличчя горить полум'ям».

Наявність метафор СХОВАТИСЯ ВІД СОРОМУ та ЗМЕНШИТИСЯ У РОЗМІРАХ ВІД СОРОМУ мотивує появу фразеологізмів: 穴があったら入りたい «хочеться провалитися крізь землю», 身の置き所がない «не можу знайти для себе місця», 間が悪い «соромно бути на цьому місці» та 肩身が狭い «вузькі плечі», 肩身を窄める «скласти плечі».

Щодо фразеологізмів 汗顔の至り «піт виступив на обличчі», 冷や汗をかく «тече холодний піт», 冷汗三斗 «холодний піт у 50 літрів», то ми не знайшли такої метафори під час дослідження. Стан сорому близький до стану страху, оскільки в обох ситуаціях людина шокована, тому і виділяється холодний піт.

Отже, ми побачили, що в японській мові поняття СОРОМ сприймається через тілесні відчуття, а також через досвід. Визначили сфери джерело для поняття СОРОМ. Концепт «обличчя» є центральним для поняття СОРОМ і присутній майже у всіх метафорах. Продемонстровано, що значення фразеологізмів не довільне, а мотивоване метафоричним відображенням та певними образами, що належать до фізичних відчуттів з можливістю відображення в інших сферах.

Щоби вивчити загальну метафоричну картину емоцій в японській мові, треба дослідити решту базових емоцій, з'ясувати характерні домени для всіх емоцій у японській мові та специфічні лише для одного поняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенедикт Р. Хризантема и меч. Модели японской культуры / Бенедикт Р. – М.: Наука, 2007. – 360 с.;
2. Darwin C. The expression of the emotions in man and animals / Darwin C. – London: Murray, 1872. (Reprinted / Chicago, University of Chicago Press 1965);
3. Fuchs T. The Phenomenology of Shame, Guilt and the Body in Body Dysmorphic Disorder and Depression / Fuchs T. // Journal of Phenomenological Psychology. – 2002. – №33(2). – P. 223-243;
4. Kovecses Z. Metaphor and Emotion. Language, Culture, and Body in Human Feeling / Kovecses Z. – NY: Cambridge University Press, 2000. – 223 p.;

5. Kovecses Z. Metaphor in Culture. Universality and Variation / Kovecses Z. – NY: Cambridge University Press, 2005. – 313 p.;
6. Lakoff G. Metaphors We Live By / Lakoff G., Johnson M. – Chicago; L.: The U. of Chicago, 1980. – 256 p.;
7. Matsuki K. Metaphors of anger in Japanese / Matsuki K. // Language and the Cognitive Construal of the World. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1995. – P. 137–151;
8. Wallbott H. G. Bodily expression of emotion / Wallbott H. G. // European Journal of Social Psychology. – 1998.- № 28. – P. 879-896;
9. KOTONOHA 「現代日本語書き言葉均衡コーパス」 少納言 Режим доступа: <http://www.kotonoha.gr.jp/shonagon/>;
10. 例解慣用句辞典/ [編集者井上宗雄]. – 第十四刷発行. – 東京 : 創拓社出版, 2009. – 625頁

Е. Калашиникова,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

МЕТАФОРЫ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ КОНЦЕПТА «СТЫД»

В статье проанализированы метафоры для обозначения эмоции стыда в современном японском языке. Выявлены наиболее употребляемые метафоры и сделана попытка объяснить их возникновение. Также приведены фразеологизмы, возникновение которых мотивировано данными метафорами.

Ключевые слова: метафора, страх, сфера-источник, сфера-цель, эмоции

О. Kalashnikova,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

METAPHORS OF SHAME IN MODERN JAPANESE LANGUAGE

This article describes metaphors of shame in modern Japanese language. It presents the most frequently used metaphors. The author also attempts to explain the origin of such metaphors. Idioms, motivated by these metaphors, are also presented.

Key words: metaphor, fear, source domain, target domain, emotions